

R. GRĪSLE

JĀNIS ENDZELĪNS (1873–1961)

Akadēmiķis profesors salīdzināmās valodniecības doktors Jānis Endzelīns jau ar savas dzimtās latviešu valodas lielvērienīgo pētīšanu vien ir veicinājis arī pārējo baltu, tāpat slavu un citu indoeiropiešu valodu vēstures izpratni. Bet Endzelīna zinātniskā darbība ir sniegusies latviešu valodas robežām tālu pāri.

Galvenais, kas filologiem par Endzelīnu jāzina, it kā būtu jau sen priekš viņa 100. dzimšanas dienas daudzkārt aprakstīts. Tomēr viņa veikums un atstātais mantojums vēl nebūt nav vispusīgi un pilnīgi apzināts.

Pazīstams arī ārzemēs Endzelīns kļūst jau ar saviem studenta gados publicētiem darbiem (1897–1900), tā ka drīz vien ievērojams Vācijas grāmatu apgāds aicina viņu uzrakstīt latviešu valodas gramatiku, kas atbilstu zinātnes sasniegumu līmenim, un Deutsche Literaturzeitung lūdz viņu par līdzstrādnieku (Tc 402–3–2003, 99 sk.). Franču 1909. gada Bulletin de la Société de Linguistique de Paris nodēvē Endzelīnu par vienu no labākajiem „krievu“ lingvistiem, bet nekrologā čehu 1962. gada Slavia XXXI – par vienu no lielākajiem sava laika valodniekiem vispār, kuŗa darbs nebeigsies līdz ar viņa laiku.

Bibliografijas uzrāda Endzelīna publicējumu trīsarpus simtus, tematu daudzpusību un kapitāldarbu lappušu tūkstošus (piem., 1100 lpp. Endzelīna Latviešu valodas gramatikai un 5480 lpp., ieskaitot Papildinājumus, Endzelīna izdotajai vārdnīcai, ko viņš goddevīgi nosaucis par „K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcu“, izceldams šā monumentālā darba krietno sācēju).

Bet vēl izteiksmīgāks par šādiem skaitļiem ir Endzelīna spilgti lakōniskais stils, asais domu gājiens un stingrā metode, atrisinot jo daudzas svarīgas un arī tik ļoti grūtas problēmas kā, piem., latviešu intonāciju starpvalodiskie sakari vai kuršu etniskā piederība.

Vērtība pati par sevi ir Endzelīna darbos ietvertais milzīgais krājums precīzi konstatētu (lielāko tiesu viņa paša noklausītu), sistematizētu un noskaidrotu tautas valodas faktu un citu drošu datu, kādi ir un būs nepieciešami jebkuŗa virziena valodniekiem.

Endzelīns pats visu mūžu ar noteiktu pārliecību ir palicis uzticīgs jaungramatiķu virzienam, gan jau 1901. g. deklarēdams viņu principu, ka visi kāda skaņu li-

kuma izņēmumi ir izskaidrojami (RKr. XIII 1), gan 1932. g. (FBR XII 178–184) atspēkodams E. Hermaņa vēršanos pret „skaņu likumiem“.

Savos pētījumos Endzelīns ir ietvēris **valodu sakarus** (it īpaši baltu un slavu valodu senos sakarus, kam veltīta arī viņa 1911. g. publicētā doktordisertācija), **baltu valodas** gan kopumā, gan atsevišķi – visvairāk latviešu valodu (līdz ar dialektiem un vecajiem tekstiem), senprūšu valodu, daudzas leišu valodas problēmas un atsevišķus **slavu un klasisko valodu jautājumus**. Uz valodas datu pamata, ņemdam vērā vēstures un citu zinātņu liecības, viņš ir risinājis arī **seno cilšu**, kā arī **baltu ģenetisko sakaru un senās novietnes** problēmas (FBR XI 189–193).

Svarīgākās **latviešu valodas prakses** vajadzības – terminoloģijā, ortografijā, literārās valodas normēšanā un mācīšanā – Endzelīns, pa daļai kopā ar Kārli Mūlenbachu (1853–1916), ir lietpratīgi nokārtojis uz zinātniskiem pamatiem un jo ciešā sakarā ar dzīvo tautas valodu izloksnēs. Izkopjot literāro valodu, viņš ir darinājis jaunvārdus, zudinājis barbarismus un cēlis gaismā bagātīgas latviskas izteiksmes iespējas.

Atklādams latviešu valodas faktu patstāvīgo vērtību, proti, uzrādīdams datus, kādus, piem., indoeiropiešu akcentoloģija nespēj gūt ne no vienas citas valodas, Endzelīns **salīdzināmajā valodniecībā ir pacēlis latviešu valodu tās pienācīgajā vietā** – leišu valodai blakus. Līdz tam latviešu valodu aplam ignorēja, it kā tā būtu tikai kāds jaunāks leišu valodas variants, un, kā saka Endzelīns (1910. g. recenzijā par E. Bernekera *Slavisches etymologisches Wörterbuch*), viduslaiku teiciens: *graeca sunt, non leguntur* dažiem valodniekiem bija pārvērties par likumu: *lettica sunt, negleguntur*. Latviešu valodas tiesīgo vietu Endzelīns 1910. g. aizstāv arī pret R. Trautmani (*AfslPh XXXII 1/2 287*) un vēl 1927. g. pret H. Hirtu (FBR VII 127 skk.).

Recenzijās un dažādos citos Endzelīna rakstos ir atrodamī svarīgi **metodoloģiski norādījumi**. Gan tie, gan darba metodes, kādas iedziļinoties izredzamas no viņa paša veikumiem, tāpat ir īpašs, ļoti vērtīgs mantojums.

Visa latviešu valodas zinātniskās pētniecības vēsture un baltoloģijas vēsture ir nešķīrāmi saistīta ar Endzelīna darbību. Viņa veikumam ir paliekama vieta zinātnē un aktuāla nozīme vēl joprojām: „многое из сделанного им почти за 70 лет научного труда, в условиях далеко не всегда благоприятных, и в наши дни является последним словом в развитии балтийского языкознания“ (*Славянское языкознание, Москва, 1962, 114*).

Tāpēc, piem., Endzelīna 1948. g. Rīgā publicēto grāmatu *Baltu valodu skaņas un formas* izdeva pēc 9 gadiem Lietuvā leitiski tulkotu (Vilnius, 1957) un pēc 23 gadiem arī ārzemēs angļu valodā (*The Hague–Paris, 1971*). Angliskajā izdevumā tulkotāji ir ņēmuši vērā vēl Endzelīna paša piezīmes, kādas viņš savā eksemplārā pierakstījis oriģināla 13 lappusēs (8, 13, 80, 90, 91, 106, 125, 180, 198, 221, 227, 232, 251).

Tālu pazīstama ir Endzelīna zinātniskā darbība, tā ka pat Amerikas žurnāls *Language* XX VII 1/2 94–96, recenzējot 1951. g. nule minētās Baltu valodu skaņas un formas, var ievadam iztikt ar vienu īsu teikumu: „Endzelin’s name needs no introduction“, ar ko pasacīts, ka pie Endzelīna vārda paskaidrojuma nevajag.

Taču Endzelīna izaugsme, viņa personība un darbības daudzpusība nebūt nav vēl pilnīgi izpētīta un pazīstama. Tāpēc es šoreiz¹ īpaši pievērsīšos tādiem datiem, kas mazāk zināmi, nav sīkāk noskaidroti vai nav vēl publicēti un ko Endzelīns pats ir pieminējis kā svarīgus vai spilgtus savā mūžā; bez tam es gribētu pievērsties dažiem viņa principiem un rīcības motīviem, kas dažkārt pārprasti vai par maz likti vērā. Tad aina par vienu no pasaules mēroga valodniekiem kādreiz kļūtu gan lielās, gan mazās līnijās precīza, ietveŗot arī tās ziņas, ko pagaidām glabā tikai arhīvu² dokumenti vai laikabiedru atmiņas.

I

Jāņa Endzelīna pāri par 88 gadi gaŗais mūŗs sākas sestdienā 1873. gada 22. (10.) februārī pulksten divos pēcpusdienā³ un beidzas naktī uz sestdienu pulksten vie-

¹ Sistēmātisku pārskatu par J. Endzelīna dzīvi un zinātnisko darbību esmu jau sniegusi Latvijas PSR ZA Valodas un literātūras institūtā gatavotās J. Endzelīna 4-sējumu „Darbu izlases“ (=EDI) ievadam paredzētajā apcerējumā „Jānis Endzelīns“, kas tipografiski tika salikts 1966. g. (Šā salikuma korrektūras fotokopiju skat. bijušās J. Endzelīna piemiņas mūzeja komisijas priekšsēŗa Ā. Dzeguzes depozītā V. Lāŗa Latv. PSR Valsts bibliotēkā.)

Bez tam par Endzelīnu un viņa darbiem esmu rakstījusi vēl šādās publikācijās: 1. Par guvumiem un attieksmēm mācību darbā, – Padomju Skolotājs, 1957. g. 5. dec., Nr. 27 (92); 2. Atmiņas par profesoru J. Endzelīnu no studiju gadiem, – Skolotāju Avīze, 1958. g. 20. febr., Nr. 8 (528); 3. Jānis Endzelīns (Akadēmiķa Endzelīna raksti jaunā izdevumā), – Latv. PSR ZA VLI Biļetens, I (1962) 11–14; 4. Valodnieka Jāņa Endzelīna zinātniskās darbības atcerei, – Latv. PSR ZA Vēstis, 1963, II, 131–132; 5. Top J. Endzelīna darbu jauns izdevums, – Literatūra un Māksla, 1963. g. 21. sept.; 6. Nāks klajā Endzelīna darbu izlase, – Jaunās Grāmatas, 1963 XII 40; 7. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbu jaunais izdevums, – Dzimtenes Balss, 1964. g. febr., Nr. 17 (819); 8. In Bälde erscheint eine Auslese von Werken des Akademikers Jānis Endzelīns, – Baltistica II (1966) 223–226; 9. J. Endzelīna darbi četros sējumos, – Ciŗa, 1966. g. 15. okt., Nr. 241 (7840); 10. ENDZELĪNS Jānis, – Latv. PSR Mazā enciklopēdija I (1967) 475–476; 11. Jānis Endzelīns, – Dabas un vēstures kalendārs, 1968, 162–164; 12. O kaip manē Endzelynas? – Literatūra ir menas, 1968. 7. IX, Nr. 36 (1138); 13. Koknesē būs Jāņa Endzelīna muzejs, – Komunisma Uzvara (Stučkas raj. avīze), 1968. g. 8. martā, Nr. 30 (146); 14. Endzelīna manuskripti, – Literatūra un Māksla, 1969. g. 8. martā, Nr. 10 (1269); 15. Jauni materiāli Endzelīna muzejam, – Komunisma Uzvara, 1969. g. 25. martā, Nr. 37 (308); 16. Endzelyno archyve, – Literatūra ir menas, 1970. 21. II, Nr. 12 (1218); 17. Endzelīna archīva gaismā, – Komunisma Uzvara, 1971. g. 24. jūn., Nr. 5 (36); 18. R. Gryse, Z. Zinkevičius, J. Endzelyno archyve, – Kalbotyra XXII (1971) 96–101.

² Лс – Центральный Государственный Исторический Архив СССР (Ленинград).

Рс – Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures archīvs (Rīgā).

Тс – Центральный Государственный Архив Эстонской ССР г. Тарту.

Ус – Latvijas Valsts universitātes Centrālais archīvs.

³ Pēc ziņām no kristībziŗes (Тс 402–3–2003) un pēc ziņām no Valmieras draudzes baznīcas grāmatas (Рс 235–1–8781).

nos⁴ 1961. gada 1. jūlijā. Viņa dzimtais pagasts ir Kauguri ziemeļu Latvijā. Vēsturē Kauguri pazīstami ar 1802. g. zemnieku nemieriem. Dzimis viņš ir sava tēva mājā Mičkēnā (Mičkēns⁵ atrodas kilometrus divus no Valmieras dzelzceļa stacijas uz dienvidaustrumiem). Miris Endzelīns ir Koknesē sava paša vasaras namiņā Nākā, kas celta Pērses un Daugavas labajā krastā, netālu no Pērses ietekas Daugavā; apglabāts 1961. g. 4. jūlijā Rīgā Raiņa kapos.

Jānis Endzelīns ir latviešu zemnieku Mārča un Kristīnes otrs dēls, kam bez vecāka brāļa, jaunākas māsiņas (kas maza mirusi) un vēl jaunāka brāļa bijušas arī divas pusmāsas no tēva pirmās laulības. Tēvs bijis pacietas dabas, labs dziedātājs, bet māte maigāka un liela grāmatu mīlotāja. Par savu māti profesors Endzelīns 1955. g. 2. okt. sacīja: „Viņa bija ļoti sievišķīga“. Kad jautāju, kā tas izpaudās, viņš teica: „Līdzjutībā un rūpēs par citiem“.

Vecāku mājā valda darba tikums un ārēja vienkāršība stingrā hernhūtiešu garā. Te nākamajam zinātniekam ieaug nelokāms raksturs, patiesīgums, dziļš godīgums un darba mīlestība, nesavtīga un palīdzīga sirds.

Valmieras draudzes baznīcas grāmatā (Rc 235—1—8781), kas rakstīta vāciski, nākamā valodnieka vārds un uzvārds ir bez galotnes, uzvārdam turklāt ir kļūda piedēklī: *Jahn Endfeliht* (kas būtu lasāms *Jān Endzelīt*). Un šai kļūdai radās tālas „valodnieciskas“ sekas, kas tika sniegušās pat līdz Endzelīna necilās kapa plāksnītes uzrakstam.

Nepareizais -iht (= -īt) o- celma izskaņas -in(s) vietā būs mācītājam gadījies pēc analogijas ar -iht tādos parastos (i)jo-celma uzvārdos kā *Gailiht* (= *Gailīt* resp. *Gailītis*). Kļūdas cēlonis tas, kas kauguriešu izrunā abas šās dēminūtīvu izskaņas (-ītis un -īns) viensk. nōminātīvā, fōnētiski pārveidotas (Lvgr. 102. § b), skan vienādi: -īc (*Gailīc*, *Eñzelīc*), bet atšķiras gan visos pārējos locījumos (ģen. *Gailīša*, *Eñzelīna*). Bez tam Endzelīna uztvārds kā sugasvārds (skat. ME I 570 un IV 894) ir maz pazīstams un tāpēc varēja būt rakstītājam morfoloģiski neizprotams.

Iestādamies ģimnazijā, Endzelīns nepareizo -iht esot kristībzmē pašrocīgi pārļabojis. Tad nu kopš skolas laikiem viņš — atšķirā no brāļiem — savā uzvārdā ir paturējis seno izskaņu -īns, ks pazīstama ne tikai viņa dzimtā novada izloksnēs vien un kam atbilst arī radu valodu izskaņas, piem., lei. -ynas, gr. -īvos (Lvgr. 153. §). Un šis -īns (ar novērstu dialektismu nōminātīvā) netraucē ne latviešu literārās izrunas, ne rakstības, ne deklinācijas sistēmu. Bez tam tagad -īns, pa daļai gan citādas cilmes, ir literāri pazīstams arī adjektīvos, kā *agrīns*, *vēlīns* u. c.

⁴ Pēc Endzelīna ilggadējās mājkalpotājas Kristīnes Strazdiņas stāstījuma man 1970. g. 26. jūlijā.

⁵ Kauguros mājvārdus pa vecam lieto vienskaitlī un mājvārdā mēdz dēvēt arī pašu saimnieku, piem.: *pilsētā satiku jaūnuo Mičkēnu* (t. i., Mičkēna mājas jauno saimnieku).

Tomēr sodu par kristībziemes pārlabošanu viņš vēlāk dabūja: ielabotais kauguriešu *-īns* (ordinārā *-iņš* vietā) vilktin pievilka lieku kritiku un nevalodnieku revanša bultas. Tas notika tad, kad Endzelīns sāka pelt citu uzvārdos gramatikas vai ortografijas sistēmā neiederīgu rakstību, kā nōmin. *Martinson, Bitte, Upīts, Jaunzems* (blakus ģenitīvam *Upīša* vai akuzātīvam *Jaunzemi*).

Baznīcas grāmatā kļūdīgo *-iht* kāds vēlāk ir labojis par *-in* gan Jāņa Endzelīna paša, gan viņa tēva uzvārdā.

Kauguru pagastskolas žurnālā (t. s. „cenzūru rullī“), kas rakstīts latviski, īpašvārdi tāpat ir bez galotnēm, turklāt parasti arī bez gaŗuma apzīmējuma piedēkļos. (Šāda rakstība pastāv vēl ilgi; Endzelīns pret to vēŗsas pat vēl 1926. g. kritizējot attiecīgu valdības likumprojektu.) Endzelīna uzvārdā viens pagastskolas skolotājs ir rakstījis beigās *-iń*: *Mitſchken Jahn Endſeliń* (1882, 1883), bet otrs rakstījis *-in*: *Endſelin* (1884).

Tolaik pagastskolā tāpat bez galotnēm ſie vārdi oficiāli būs arī runāti: *Jān Eņzelīn* – tā vienu klasi augstāk gājušo skolas biedru 1964. g. 8. okt. atcerējās kāda tālāk neskolota kauguriete, 1872. g. dzimusī Anna Kausiņa (senāk Leite), savā kauguriešu triju intonāciju izloksnē piebilzdama: *viņč bi maktīg gudris, viņč jàu tuōs citus bēnus mácija, mūs uspasēja, kâ lai mēs mácāmiēs riktīgi*.

Viņas nekoptajā leksikā saglabājušies ģermānismi, no kādiem latviešu valodu Endzelīns vēlāk tīrīja. Bet toreiz viņam pašam vēl bijuši jāmacās, piem., tagad skolā sen nepazīstamie *bogstābi, turnēšana un ceikīnāšana* (t. i., burti, vingrošana, zīmēšana). Pēc „cenzūru rullī“ arī vērojams, cik nestabila formās un rakstībā vēl bijusi skolā lietojamā terminoloģija, piem.: *skolnizehm 45' || skolneezehm || skolnizam 42' || skolnizahm 53'* (t. i., *skolniecēm*), no *Eiropas 51 || Europas Kreewſem/e/ 50'*, par *Englandi 43 || Anglija 93*.

Skolā latviešu valodu Endzelīns teicās pats nedabūjis mācīties.

II

Dzimtajos Kauguros Endzelīns iziet pagastskolu (1881–1884) un uzaug, apmēram līdz 1900. g. tur dzīvodams (vismaz mācību brīvlaikos). Šai apvidū runā literārai valodai tuvu tīra Vidzemes vidus dialekta izloksni ar trim intonācijām. Cik tas bijis svarīgi, lai liecina Endzelīna paša vārdi, ko viņš teica savā 80 gadu jubilejas runā: „Ka esmu varējis ſo to pastrādāt, tur vainīgi arī dažādi apstākļi: viens no tiem tas, ka esmu dzimis tādā apvidū, kur vēl paglābušās visas trīs intonācijas. Maskavas ūniversitātes profesors Fortunatovs bija uzaicinājis latvieti Velmi, kas toreiz vadīja „Austrumu“, ierosināt latviešu intonāciju izpētīšanu. Tā Fortunatova vaina vai nopelns, ka es pievērsos latviešu intonācijām“.

Jau toreiz, vēl students būdams, Endzelīns izpētīja savas dzimtās izloksnes intonācijas (1897 RKr. XI 107–121) un starptautiskā žurnālā atrisināja latviešu intonāciju radniecisko sakaru „neatrisināmo“ problēmu (1899 BB XXV 259–274).

Taču spožo panākumu pēkšņums ir lēnām nobriedis. Jau sen Endzelīna uzmanība un interese ir vērsusies filoloģijas virzienā. Jau pagastskolā bez obligātajiem priekšmetiem viņš mācījies arī vācu un krievu valodu — „labi“, „īsti labi“ un „gauži labi“ un vispār ir bijis izcils sekmēs un centībā (vienīgi kaligrafija viņam pirmo ziemu veikusies tikai „pa vidam“). Pēc pagastskolas iedams četrus gadus Valmieras apriņķskolā (tās ēka 1944. g. nodegusi ar visu archīvu), viņš jau gluži patstāvīgi esot sācis mācīties arī sengrieķu valodu (tā teica viņa jaunākais brālis Augusts 1961. g. 13. VIII). Un patstāvīgas valodu studijas turpinājušās arī vēlāk, kā 80 gadu jubilejā stāstīja profesors pats: „Ģimnazijas laikā mēs bijām nodibinājuši kādu valodas pulciņu; kad direktors par to bija dabūjis zināt, viņam nācās mani un dažus citus visu skolnieku klātienē izbārt — citādi toreiz nevarēja“.

Ģimnazista gados, varbūt tieši šai pulciņā, Endzelīns ir mācījies leišu valodu. Par to liecina **leišu dainu atdzejojumi**. (Par tiem īsumā jau Kalbotyra XXII 97).

Īpašā dzejas tulkojumu burtnīcā (kas glabājas Rīgā Misiņa bibliotēkas rokrakstu nodaļā) Endzelīns ir ierakstījis 41 atdzejojumu, piepildot 28 lappuses. Šos savus klasiskās poēzijas un 12 leišu dainu atdzejojumus viņš ir numurējis (no I līdz XLI) un katru arī datējis: pirmo ar 1892. g. 14. februāri, pēdējo ar 1894. g. 11. janvāri. Šim periodam piesienas vēl divu dainu tulkojumi (citā burtnīcā un ar jaunu numerāciju). Pēc datējumiem secināms, ka pirmos 12 atdzejojumus Endzelīns ir uzrakstījis, būdams pēdējās klases ģimnazists, nākošos 15, strādādams Kurzemē (Grobiņai tuvējā Ilģu muižā) pusgadu par mājskolotāju, un beidzamos 16, būdams klasiskās filoloģijas pirmā un pa daļai jau otra gada students. Atdzejotājs pats šai periodā ir 19–21 gadu vecs. Un vēl divas dainas Endzelīns pārtulkoja pēc gadiem piecdesmit (1947, 1950).

Uzglabājušies ir pavisam tāpat 45 atdzejojumi, no tiem 16 dainu. Pie vienas dainas Endzelīns ir norādījis uz Juškas krājumu (Nr. 487), pie citām vienpadsmit — uz Neselmaņa krājumu (Nr. 15, 38, 39, 44, 46, 71, 72, 104, 116, 227, 405). Bet avota norādījuma trūkst četrām dainām — trijām šai burtnīcā un vienai no vēlāk (1950. g.) pārtulkotajām. Visām šām avotu pēc tulkojuma man uzrādīja filol. zin. kand. E. Grinaveckiene: divām oriģināls atrodams turpat Neselmaņa krājumā (Nr. 208, 309), vienai Kuršaiša 1876. g. gramatikā (462. lpp. 25. daina), bet ceturtajai — E. Nieminena 1949. g. Helsinkos izdotajā krājumā „Litauische Volkslieder.“ (46. sk. lpp., Nr. 26).

No klasiķiem Endzelīna burtnīcā atdzejojot tulkoti 12 autori: visbiežāk Horātijs (13 tulkojumu — I grāmatas 9. satira un odas I 3, 8, 9, 11, 14, 22, 31, II 16, III 9, 16, 30, IV 13), pēc tam Ūlands (4 tulkojumi: „Gana svētrīta dziesma“, „Baznīci-

ņa“, „Māte un bērns“, „Laimības pilna nāve“), Martiāls (3 epigrammas V 52, II 3, 20), pa vienam tulkojumam no pārējiem autoriem, un tie pēc kārtas ir Ģēte („Atra-
du“), Katullis („Uz mirušo zvirbuli“), Solōns („Uz savu tautu“), Arifrons („Vese-
lība“), Sapphō („Dieviem līdzināju to vīru es laimē“), Aug. Plātens (gazele „Ka sā-
pes sajūt cilvēks kāds“), Koļcovs („Nekam neteikšu es“), Lēnavs („Primula veris“) un Heltijs („Dzīves pienākumi“).

Pavisam atdzejota 1091 dzejas rinda (no leišu valodas 470, latīņu 398, vācu 151, grieķu 47, krievu 25).

Tulkošanai ir izraudzīti poētiski skaisti, formā un ritumā dažādi un saturā vērtīgi oriģināli. Endzelīna tulkojums ir rūpīgs un visādi tuvs oriģinālam. Viņa atdzejojumus, arī pašus vecākos, ar patiku var lasīt vēl tagad, īpaši tas sakāms par leišu dainām, kas pārtulkotas poētiski un veikli.

Publicēti, cik man zināms, ir 9 atdzejojumi. Seši klasikas tulkojumi nodrukāti Latvijā pagājušā gadsimta beigās (1892 – 1894) Austrumā un Austruma Kalendārā 1894. gadam; tulkotāja pseudonims: Kaugurietis. Bet 3 dainas, vienu senāk un abas pēdējā laikā pārtulkotās, ir publicējusi līdz ar citām ziņām M. Saule – Sleine 1962. g. Lietuvā (Literatūra ir Kalba VI 329 – 334).

Ģimnaziju beidzot, Endzelīnam gatavības apliecībā ir 2 četrinieki (ticības mācībā un krievu valodā), 7 piecnieki (vācu, latīņu, grieķu valodā, matemātikā un fizikā, vēsturē un ģeografijā, Krievijas vēsturē, Krievijas ģeografijā) un teicams vērtējums par uzvešanos, darba veikšanu, centību un par tieksmi pēc zināšanām.

Mācību valoda Endzelīna absolvētajā Rīgas pilsētas klasiskajā ģimnācijā līdz pat kursa beigām (1892) bijusi vēl vācu.

III

Ģimnāzijā grieķu valoda esot bijusi Endzelīna mīlule, tik tas esot krenties, ka skolotāji viņu reti kad izsaukuši; tā viņš stāstīja (1955. g. 3. okt.) un pasmiedamies piebilda: „Nedabūju spīdēt!“

Totiesu Tērbatas augstskolā vismaz reiz viņam tāda iespēja būs bijusi. Par to ir ziņas Tērbatas archīvā (Tc 402 – 1 – 30705,2). Proti, par klasikas studiju pirmā puslaika otru pusi nokārtoto eksāmenu lapā blakus vienkāršiem piecniekiem citos priekšmetos grieķu valodas eksāmena piecnieks ir arī vārdiski uzrakstīts un veselām četrām svītrām pasvītrāts.

No 23 pārbaudījumu atzīmēm par klasisko (1893 – 1897) un slavu nodaļu (1898 – 1900) četri ir četrinieki un pārējie piecnieki, gala pārbaudījumos vienīgi piecnieki.

Raksturīgas ir universitātes atsauksmes par Endzelīnu; tās atklāj daudzas viņa īpašības (Tc 402 – 1 – 30705, 8, 17, Tc 402 – 3 – 2003, 27, 45, 47, 58, 99 sk.).

Piem., jau recenzijās par abiem Endzelīna klasikas studiju darbiem (1971. g. tie publicēti EDi I 38–43, 44–79) ir uzsvērts to autora pamatīgums, patstāvība un pētnieka spējas un interese. Tērbatas universitāte viņu, „centīgu un akurātu valodniecības darbinieku“, kas „spīdoši beidzis fakultātes divu nodaļu kursus“, izrauga komandēšanai uz Maskavas universitāti 2 gadus papildināties pie ievērojamā krievu valodnieka Fortunatova. Bet kad šis nodoms izjūk (Fortunatovs pārceļas uz Pēterburgu), Endzelīnu patur uz 2 gadiem (1901–1902) turpat Tērbatas universitātē sagatavoties profesūrai.

Pirmā gada beigās rektors ziņo Rīgas mācību apgabala kurātoram, ka Endzelīns „spīdoši mācījies, teicami uzvedies un, cik zināms, ne tikumiskā, ne politiskā ziņā nav neko pārkāpis“. Un par viņa enerģiju un valodniecisko veikumu otrā gadā oficiāli tiek izteikta pat tieši apbrīna (Журнал Ученого Комитета Министерства Народного Просвещения, 17 марта 1903 г., № 1564). Bet turpat ir arī pārmetums, ka viņš savu pārskatu par padarīto esot uzrakstījis pārāk īsi – tikai 13 rindiņās. (Salīdzināšanai: kāds Andersons par savām nodarbībām tāpat profesūras otrā gadā ir pierakstījis 61 lappusi. – Ļс 14–3–16–143, 19). Te nāk prātā relatīvi tikpat īsie un reizē ļoti informatīvie Endzelīna sniegtie „gada pārskati“ FBR II un III.

Tērbatas profesori Māzings un Kudņavskis, dodami atsauksmi par Endzelīna tā laika publikācijām, apliecina viņa izcilo zinātnisko apdāvinātību, tieksmi uz patstāvību, labu traktējamās vielas un attiecīgās literatūras pazišanu, kā arī spēju skaidri un precīzi izteikt domas.

IV

Visu šo atzinību vērā ņemot, jo dīvains šķiet fakts, ko Endzelīns vēl savā 80 gadu jubilejā atcerējās šādi: „Sarakstīju Tērbatā maģistra disertāciju Латышские предлоги. To man nācās divas dienas aizstāvēt pret ārkārtas oponentu klasiskās filoloģijas profesoru Krašēņņikovu. Viņš ne vārda neprata latviski un – ar to pietiek“.

Neizprotams un pārestīgs šķiet arī fakts, ka pāra gadus vēlāk ministrs trīsreiz liedzas apstiprināt Endzelīnu profesora amatā.

Kā liecina archīva materiāli (Тс 402–9–450, 402–9–542, 402–4–1356), famozā disertācijas aizstāvēšana notiek 1905. g. 15. un 16. decembrī. Fakultātē balsojot, ar 5 balsīm pret 2 (Krašēņņikovam pievienojas vēsturnieks Jasiņskis) Endzelīna disertācijas aizstāvēšana tiek atzīta par pietiekamu. Bet nekompetentais oponents Kr. savu agresiju turpina gan fakultātes 24. janvāra sēdē, gan universitātes padomē, kuņas sēžu protokolos šis jautājums pirmoreiz minēts 26. janvārī,

bet tā izlemšana tiek trīskārt pārcelta: uz 3., 10. un beidzot uz 17. marta sēdi, kur atkal uzstājas Kr., beigās vēl pieprasīdams izlemt šo jautājumu ar aizklātu balsošanu. Kad nu 18 balsis pret 9 tomēr ir Endzelīna labā, Kr. cenšas atrast kļūdu balsošanas procedūrā, lai atzītu balsošanu par nederīgu. Galu galā viņš savu tomēr nepanāk un Endzelīnam maģistra grads tiek piešķirts.

Ir publicēti Kr. spriedumi, kur viņš piedēvē Endzelīnam pat „ārkārtīgi vāji attīstītu spēju loģiski domāt un spriest“. Bet, tā kā publicētas ir arī oficiālo oponentu atsauksmes un vēlāk arī citu lietpratēju – Zubatija un īpaši Uļjanova recenzija, kas Endzelīna darbu novērtē un Krašēņņikovu galīgi atspēko, tad disputa zinātniskā puse vismaz lielās līnijās ir noskaidrota⁶. Skaidrs ir arī tas, ka neatlaidīgās opozīcijas īstie cēloņi nav meklējami pašā disertācijā.

Bet kur tad?

Endzelīna raksturā pa daļai šos cēloņus meklē D. Jokants, kas bijis klāt vētrinājā disputā, kur uzbrukumi esot kļuvuši arvien niknāki un aizstāvēšanās karstāka. Un viņš citē (paša tulkojumā) vārdus, ko Endzelīns, beigās zaudēdams pacietību, publiski pateicis Krašēņņikovam: „Es varu vest disputu ar cilvēkiem, kas ko saprot. Ar jums es atsakos tālāk disputēt, jo jūs nekā nezināt, nekā nesaprotat, jums nav ne mazākās jēgas par latviešu valodu!“

Jokants šais savās 1925. g. (Rīgas Ziņu 191. numurā) publicētajās atmiņās arī piebilst, ka Endzelīns dabā esot bijis ļoti ass un bieži dabūjis sev ienaidniekus.

Izlasot Krašēņņikova opozīcijas rakstus (Tc 402 – 1 – 30705, 88 – 93, 98 – 106), kur lūkots disertantu izgāzt un arī pazemot, jāsaka gan, ka disputa beigās viņš no Endzelīna ir dabūjis dzirdēt tieši to, ko pelnījis.

Bet pavisam citur opozīcijas cēloni parāda J. Lojas 1958.g. publikācija par Endzelīna skolotāju, apkaņotās maģistra disertācijas oficiālo oponentu D. N. Kudrjavski. Tas bijis marksists, žandarmērijas uzraudzīts, un tāpēc zināmas personas vērsušās pat pret viņa skolniekiem, arī pret Endzelīnu. Tas tieši minēts J. Lojas citētajā Kudrjavska drauga un darbabiedra V. E. Grabaņa vēstulē⁷.

Endzelīnam toreiz kaitējis laikam arī J. Lautenbachs, kas esot sniedzis slepenus ziņojumus par Endzelīna latviskumu. Tādus Tērbatas archīvā teicās lasījis prof. P. Ariste. Pati gan tur atradu tikai Lautenbacha 1891.g. 11. III parakstītu zvēresta solījumu ķeizaram (Eidliches Gelübde), kur solīts valdībai par nevēlamo ziņot, kā arī liecības, ka viņš saņēmis dažādus naudas pabalstus (Tc 402 – 3 – 943). Lautenbachs tātad būtu izturējies divkosīgi: atklātībā Endzelīna darbību atbalstījis, piem., dodams labu atsauksmi par Endzelīna rakstiem (Tc 402 – 1 – 30705, 22 skk.) un laipni viņam sniegdams dažus savas izloknes materiālus, ko Endzelīns piemin

⁶ Bibliografiskas ziņas par disertāciju un tās vērtējumiem sniedz K. Egles un J. Paegļa sastādītā akad. J. Endzelīna Bibliografija (Rīgā), 1958, 1959).

⁷ Ученые записки Лиепайского Гос. Пед. института, вып. I, Лиепая, 1958, 192–193.

Лат. предл., I 58. Nezinu, vai Endzelīns vēlāk bija ko uzzinājis par Lautenbacha no-
devību, bet pēdējos gados viņš kādreiz tika teicis, ka Lautenbacham ar Mūlenbachu
kopīgs esot gan tikai tas *-bachs!* Endzelīns arī teicās esam vājš psihologs, jo savā
mūžā daudzus cilvēkus esot vīlies.

Vēl arī turpmāk, pēc maģistra disertācijas, Endzelīns dabū ciest no cara poli-
tikas. Piem., kā jau aizrādu EDi I 309⁹ (pēc ziņām no Лс 733—154—78, 151),
Endzelīns ar „17/VI 1907“ datētā paša rakstītā „curriculum vitae“ sakās iesniedzis
Pēterburgas universitātē doktordisertācijai savu Латышские предлоги II daļu (kas
ir pirmreizīgs pētījums verbālo priedēkļu sēmazioloģijā); laikam rudenī (1907)
būšot aizstāvēšana. — Taču droši vien kādu ārēju šķēršļu dēļ doktordisertācijas
aizstāvēšana tad nav notikusi (bet tikai 1912. gadā un par citu tematu).

Cits fakts: kaut gan jau 1908. gadā Čaņkovas universitātes padomes 27. mar-
ta sēdē Endzelīns ir ievēlēts par ārkārtas profesoru salīdzināmajai valodniecībai
(Тс 402—3—2002 120), toreizējais izglītības ministrs viņam apstiprinājumu nedod
ne tad, ne vēl divas reizes pēc tam, kad Čaņkovas universitāte atkal proponē viņu
šim amatam (Лс 733—155—97). Par neapstiprināšanas iemeslu kādā 1933. g. 21.
febr. publicētā intervijā (avīzē Сегодня Вечером, Nr. 42) ir Endzelīns pats iztei-
cies: ministra biedrs Uļjanovs, kas 1905. g. bijis Rīgas mācību apgabala kurātors,
pēc 1905.g. revolūcijas laikam esot ienīdis latviešus. (Savādi, ka tas ir tas pats Gri-
gorijs Konstantinovičs Uļjanovs, kas pirms šā sava augstā amata bija „в интересах
истины и справедливости“ punktu pa punktam atspēkojis pret Endzelīnu vērs-
tos Крашепиņņикова apvainojumus).

Minētajā intervijā Endzelīns, laikam vienīgo reizi, ir sīkāk pastāstījis par da-
žādiem, arī tīri fiziskiem grūtumiem un pat drāmatiskiem atgadījumiem savā darbā,
piem., izlokšņu pētīšanas gaitās. Viņš ir teicis, kā citkārt arī vēlāk, ka dzīvē vispār
viņam daudz bijis jācīnās. Turpretī pašā Čaņkovas universitātē, kur bijuši libe-
rāli brīvdomīgi ļaudis, neviens pret viņu kā latviešu profesoru neesot cara laikos slik-
ti izturējies, un ar saviem krievu kollēgām viņam bijušas gan vislabākās attieksmes,
bet nekādu konfliktu, nekādu nesaskaņu. Tie esot bijuši gandrīz laimīgākie viņa
dzīves gadi. Pat vēl savā 80 gadu jubilejas runā Endzelīns atcerējās šo periodu:
„Čaņkovā darbu veicināja tas, ka tur bija ērti pieejama visa jaunākā zinātniskā
literātūra. Bija tur arī mīļi darba biedri, un tas jau palīdz strādāt.“

Par bibliotēku jāpiebilst, ka tai iegādājamo literātūru izraudzījuši profe-
sori; to vidū (priekš Endzelīna) arī ievērojamais slavists A. Potebņa, un biblio-
tēka vēlāk mantojusi viņa privātās grāmatas (1411 sējumu)⁸.

---

⁸ К. И. Рубинский, Библиотека Харьковского университета за 100 лет его сущес-
твования, Харьков, 1907.

Jācinās pret nesolīdiem uzbrukumiem „valodas kaņos“ ar nespeciālistiem un daudz nelaba jāpiederz Endzelīnam bija viņa paša dzimtenē. Tad nu valodas praksi, kas latviešu valodas nepratējiem, piem., parasti arī cittautu valodniekiem nav īsti pārredzama un patstāvīgi novērtējama, dažs uzrāda par tādu novadu, kur Endzelīnam neesot veicies⁹.

Latvijā Endzelīns pārnāk 1920.g. un nostrādā mūža otru pusi. Te viņš saņem arī daudz augstas atzinības gan no tuvienes, gan tālienes. Bet dažkārt darba attieksmes tā saasinās, ka, piem., 1926. g. draud pat Endzelīna aiziešana no Latvijas universitātes, no filoloģijas un filozofijas fakultātes, kam viņš bijis pirmais dekāns (1920 – 1923) un kur darba maģistrāles viņa spraustas un izveidotas. Karaļaučos viņš jau ievēlēts „primo loco“ par profesoru¹⁰. Saceļas trauksme latviešu inteliģencē, un 594 studenti paraksta iesniegumu fakultātes dekānam un fakultātes padomei, lūgdami „darīt visu, kas iespējams, lai saistītu prof. J. Endzelīnu pie mūsu universitātes“ (Uc 9 – 417 – 181). Endzelīns paliek Latvijas universitātē. Bet viņš, piem., ir atteicies no fakultātes 1929.g. piešķirtā goda doktora nosaukuma un savas 60 gadu jubilejas aktā pats nemaz nav piedalījies. Visam tam netrūkst atskaņu arī presē (piem., 1933.g. Jaunāko Ziņu 42. numurā, Juventus 2. nr. un citur).

Ar savu zinātnieka drosmi, bezaplinku valodu un neatkarīgo, pašreizējīgo stāju („Caesar non supra grammaticos“, kā viņš ierakstījis kādā grāmatā) Endzelīns arvien sabiedrībā ir guvis apbrīnu un cieņu. Bet viņš ir guvis arī sīvu naīdu, aizkai-tinādams, sevišķi valodas prakses laukā, dažu labu augstu kungu un dažādus inte-liģentus, kas bez valodnieciskām zināšanām domājušies varam atrisināt valodas jautājumus. Piem., 1926.g. publicētajās „Piezīmēs valdības likumprojektam «par vārdu un uzvārdu rakstību»“ viņš izsmej iedomīgus ministrus, kas, pat savus uz-vārdus nepareizi rakstīdami un domas aplam vai neprecīzi formulēdami, paši gribē-juši noteikt rakstības principus, bet sīkumus lai izlemjot valodnieki. Endzelīns pa-rāda, ka viss iznāk aplam, ja aplami ir principi, nelietpratēju izvīrīti.

Ir vēl daudz citu dažāda vecuma faktu, kas liecina par Endzelīna drošo stāju zinātnē. Piem., PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis viņš ir jau kopš 1929. gada. Vācu okupācijas laikā viņa lielais pētījums par senprūšu valodu bez vilcināšanās būtu varējis nākt klajā vāciski, jo tāds darbs ļoti interesētu lasītājus Vācijā. Bet Endzelīns neesot atkāpies no savas prasības, ka darbs papriekšu publi-cējams latviski. Un to viņš panāk: Senprūšu valoda tiek izdota 1943.g., bet Alt-preussische Grammatik – gadu vēlāk (1944). Arī marrismam Endzelīns iedro-šinājās nemaksāt nekādus meslus. Tieši marrisma uzplūdu periodā viņš uzraksta un

⁹ Я. Лоя, История лингвистических учений, Москва, 1968, 254 – 255.

¹⁰ Latvijas universitāte divdesmit gados 1919 – 1939, II, Rīgā, 1939, 53 – 55.

publicē savas Baltu valodu skaņas un formas (1948), noteikti palikdams pie tolaik neatzītās vēsturiski salīdzināmās metodes, ko viņš patur arī savās lekcijās līdz pat pēdējai darba stundai Latvijas Valsts universitātē 1951.g. 3. aprīlī.

VI

Endzelīns kopš 1903.g. ir strādājis trijās universitātēs, docēdams ļoti dažādus valodniecības priekšmetus. Bet skolotāja gaitas viņš ir sācis pāra gadus agrāk Tērbatā Hugo Trefnera zēnu privātģimnazijā, kur mācījis (1900–1908) latīņu un grieķu valodu un – kā viņa kādreizējais skolnieks G. Mato stāsta jauki uzrakstītās atmiņās¹¹ – interesentiem arī latviešu valodu. Savā 80 gadu jubilejas runā Endzelīns teica, ka viņam grūti esot bijis šķirties no saviem igauņu skolniekiem, un viņa mājas archīvā vēl tagad glabājas ar sirsnīgu veltījumu šo zēnu dāvana: paliela formāta fotogrāfija glītā ietvarā, kur audzēkņu vidū redzams Endzelīns pats kuplām ūsām (tām, stāsta G. Mato, bijusi sava funkcija atbilžu vērtēšanā).

Šās skolas dokumentos (Тс 2022–1–35–53) pārsteidz Endzelīna stingrās atzīmes skolēnu liecībās (kur „2“ nozīmē неудовлетв., „1“ – худо). Piem., 1902./03. māc. gada pirmajā pusē IV klasē, kur 38 skolnieki, latīņu valodā ir 25 divnieki, 11 trijnieki, 1 četrinieks; grieķu valodā 12 vieninieki, 17 divnieki, 6 trijnieki, 1 četrinieks. Vienam grieķu atzīmes trūkst, bet citam abu atzīmju vietā ir Endzelīna ieraksts: сидит смирно, не занимается. Piecnieka šai klasē nav nevienam.

Šis precīzais zināšanu resp. nezināšanu uzrādījums atgādina jau citētā G. Mato atmiņas: „Endzelīnu uzskatīja par skarbu un ļoti prasīgu skolotāju, .. Kā pedagogs Endzelīns bija ļoti interesants un savdabīgs. Man viņš patika. ..viņam piemita neizmērojama pienākuma apziņa.“

Un savā ziņā līdzīgi Endzelīnu raksturojuši (Cīņas 1958.g. 45.nr.) divi viņa kādreizējie studenti Čaņkovas universitātē akadēmiķi profesori L. Bulachovskis un G. Ahvlediani. Savu grāmatu (gruzīnu valodā) Основы общей фонетики (Тбилиси, 1949), ko profesors Ahvlediani laipni atsūtījis paredzētajam Endzelīna piemiņas muzejam, autors publicējis kā veltījumu akad. L. Ščerbam un Endzelīnam: дорогому учителю воспитавшему меня в преданности науке... Эндзелину.

Endzelīna docētie priekšmeti

1) Tērbatas universitātē (1903–1908): latīņu valodas fōnētika (Тс 402–3–2003, 101) un morfoloģija, latīņu valodas vēsturiskā gramatika, praktiski darbi grieķu dialektoloģijā, slavu akcentoloģija, baltu valodu salīdzināmā gramatika un praktiski darbi salīdzināmajā valodniecībā¹² (K. Abens raksta Karoga 1952.g.10. nr., ka Endzelīns 1904.g. lasījis arī zinātnisku latviešu valodas morfoloģijas kursu);

¹¹ Latv. PSR ZA VLI Biļetens, 1962, I.

¹² Обозрение лекций в Имп. Юрьевском университете 1893. 11 – 1918.

2) Čaŕkovas universitātē¹³ (1909—1920): ievads valodniecībā¹⁴, salīdzināmā valodniecība, indoeiropiešu valodu salīdzināmā gramatika, ģermāņu valodu salīdzināmā gramatika, teorētiski un praktiski kursi leišu, senprūšu (pēc G. Ahvlediani raksta l.c. — arī latviešu), senarmeņu, senpersu, gotu, senīslandiešu un senīru valodā, avestas valoda, nodarbības avestas un Rīgvēdas tekstu un sengrieķu un senpersu uzrakstu lasīšanā; bez tam Endzelīnam bijis uzdots docēt sanskritu 1909./10. māc. gadā un vadīt eksperimentālās fōnētikas kabinetu (Lc 470—7—16 II);

3) Rīgas universitātē¹⁵ (1920—1950): ievads baltu filoloģijā, baltu valodu salīdzināmā gramatika, latviešu valodas propaedeutisks kurss, latviešu valodas zinātniskā gramatika, leišu valodas zinātnisks kurss, baltu valodu sēminārs, slavu valodu salīdzināmā gramatika, ģermāņu pirmvaloda, senīslandiešu, sensakšu, senlejšvācu valoda, indoeiropiešu salīdzināmā gramatika, sanskrits, senirāņu teksti, Plauta „Mostellaria“, Tacita „Germania“ (1938/39), valodniecisku darbu analīze (1930/31).

Latvijas universitātē Endzelīna darbības laiks dokumentāriski iznāk tieši apaļi 30 gadi: no 1920.g. 1. aprīļa, kad viņš te darbā pieņemts un apstiprināts (Uc 9—417—181, 184), kaut gan no Čaŕkovas viņš pārrodas tik 5. jūnijā (IMM 1920 VI 557), līdz 1950.g. 1. aprīlim, kad viņš iesniedz atlūgumos un tiek atbrīvots (Uc 9—417—181, 32). Bet, tā kā jautājums par atbrīvošanu rektorātā izšķirts un parakstīts 3/IV 50, tad vēl 3. aprīlī bija Endzelīna pēdējā lekcija. Tā bija leišu valodas zinātniskajā kursā par locījumu mācību un kā arvien bija pilnīgi lietišķīga un bez jebkādām novirzēm līdz pat beidzamajam teikumam: „Tad *i*-celmu daudzskaitļa nōminātīvā restaurēja *ī*.“ Runa bija par tādām formām kā *āvyys*.

Savu atlūgumos Endzelīns uzrakstījis šādi:

Augsti cienītam universitātes rektoram.

Tā kā man — esot jau 78. gadā — piemīt viena, otra vecumkaite un grūti nākas veikt visus pienākumus, tad biju nodomājis šā mācības gada beigās pensionēties; bet, kad ne visi ir mierā ar manu darbību, jūtos spiests lūgt uzskatīt mani par aizgājušu no universitātes jau sākot ar šo dienu (1. aprīli).

1/IV 50

Profesors J. Endzelīns

¹³ Ziņas ņemtas no mācību gadu darba pārskatiem universitātes žurnālā Записки Харьковского Университета un no periodiska izdevuma Обзорение преподавания предметов.. по историко-филологическому факультету имп. Харьковского университета (ar ko iepazīšanos universitātes bibliotēkā 1962. g.; nekādi Endzelīna laika universitātes dokumentu manuskripti nebija saglabājušies).

¹⁴ Šā kursa 1909./10. māc. gadā Endzelīna lasītās lekcijas (Введение в языковедение I—186) ir saglabājušās pilnīgā veidā vienā vienīgā eksemplārā tipolitografiskā izdevumā un tika sagatavotas ievietošanai viņa Darbu izlases II sējumā.

¹⁵ Ziņas lielāko tiesu ņemtas no Latvijas Universitātes lekciju un praktisko darbu sarakstiem (Rc F. 7427—58—6).

Toreiz Endzelīnam bija gadījušies nepiedodami nodarījumi, piem.: viņš kā katedras vadītājs bija pieļāvis, ka pat studenti, izstrādādami viņa asistentes vadībā kursa darbus, meklē valodas kļūdas arī izcilāko padomju rakstnieku darbos, valodas vēstures programmā un lekcijās bija „par latviešu valodas vēstures avotiem kā rakstu valodas pamati izcelti .. 1585.g. katoļu katķisms, 1586.g. luterāņu katķisms“, viņš nebija respektējis valdības noteikto pareizrakstību, atzīdams to par nezinātnisku, savosursos pilnīgi ignorējis akad. Marra mācību u. tml. (par ko E. Sokols Padomju Studenta 1950.g. 8. apr. numurā).

Īpašā diskusijā 1952.g. tiek apspriestas „Metodoloģiskās kļūdas un trūkumi prof. J. Endzelīna Latviešu valodas gramatikā“ pēc Art. Ozola referāta (diskusija atreferēta Padomju Studenta 1952.g. 7. februāra numurā). Bet 1958.g. par to pašu gramatiku Endzelīnam piešķīra Leņina prēmiju. Tad savādi bija atcerēties Endzelīnam kādreiz pārmesto „antizinaatnisku teoriju sludināšanu studentiem“. Proti, viņš 1949.g. 27. septembra lekcijā bija pieminējis indoeiropiešu „pirmvalodu“ un, pie dekāna ataicināts, to nenoliedzis un vēl uzsvēris, ka indoeiropiešu valodu līdzību nevarot izskaidrot ne ar kādiem sociāli ekonomiskiem apstākļiem (no dekāna ziņojuma mācību prorektoram 1949.g. 27 sept. – Uc 9–417–181, 16). Drīz, kad marrisms sabruka, visur citēja līdzīga satura Fr. Engelsa 1890.g. vēstulē Blokam rakstītus vārdus: „Diez vai kādam izdotos, nekļūstot smieklīgam, izskaidrot ekonomiski augšvācu līdzskaņu maiņas rašanos, kas sadala Vāciju dialektu zinā divās daļās“.

Bet ne nu gluži viss ir jau tik gludi noskaidrojies, piem., Endzelīna attieksme pret sintaksi vai viņa principi dažādu valodas prakses jautājumu kārtošanā.

VII

Rīgā bieži vien vēl dzirdams, ka Endzelīns maz esot pētījis sintaksi. Tā ir atbalss no pagātnes. Piem., nule minētajā 1952.g. diskusijā valodniecisko uzskatu virzītāji Endzelīnam sīvi pārmeta „sintakses atstāšanu novārtā“. Maigāk dažs to atkārto vēl tagad, jo vaina šķiet viegli pierādāma un arī aizbildināma: no Endzelīna 1951.g. Latviešu valodas gramatikas 1100 lappusēm sintaksei esot veltītas tikai kādas 50 (nodaļā „Teikuma mācība“); bet vai tad nu viens cilvēks visu spējot paveikt.

Taču ir jāņem vērā, ka sintakse nav tikai teikuma mācība¹⁶. Endzelīns šos jēdzienus jau sen ir šķīris, kā liecina, piem., viņa mājas archīvā jau kāds virsraksts gadus 70 vecā zinātnisku priekšdarbu burtnīcā, kur viņš ir krājis valodas faktus laikam savai Lettische Grammatik (1922), proti: Satzlehre und Syntax, tātad „teikummācība un (!) sintakse“. Šis virsraksts ar savu *und*, kā arī savāktie piemēri rāda, ka Endzelīnam teikummācība ir teikuma konstrukcijas mācība, bet sintakses vārdu

¹⁶ Sīkāk par to rakstā: Endzelīna archīva gaismā, – Komunisma Uzvara 1971. g., Nr. 5.

viņš ir attiecinājies uz mācību par formu nozīmi resp. lietošanu. Un tā kā vārda forma un cilme ar tā nozīmi un lietošanu cieši saistās, tad viņš vārdu šķiras gan morfoloģiski, gan sintaktiski iztīrījis ir vienuviet.

Un Endzelīna Latviešu valodas gramatikā bez tām 50 lpp. teikummācībai ir vēl par locījumu un verba formu sintaksi vien 100 lpp. un arī par pārējo vārdu šķiru nozīmi resp. lietošanu apmēram tikpat. Tātad formu sintaksei un teikummācībai kopā ir ap 250 lpp. Formu sintakse šai grāmatā atrodama nodaļā „Vārdu mācība“. Turpretī kopā ar Kārli Mülenbachu sarakstītajā Latviešu gramatikā (1907) formu sintakse ir teikummācības apakšnodaļa. Un pa daļai tāpat ir arī mūsdienu latviešu gramatiķu darbos. Taču nav jau lietas kodolam svarīgi, kā nosauc, kur novieto un kā izkārtot tematus, bet gan – vai attiecīgās parādības ir pamanītas un lietpratīgi pētītas.

Ja nu vēl pieskaitītu savas 200 lappuses, kas prepozīciju sintaksei ir darbā Латышские предлоги, un tās, kas sintaksei resp. teikummācībai veltītas atsevišķos Endzelīna rakstos, tad kopskaits tālu pārsniegtu četrus simtus. Tāds iznāk tas „maz“ lappusēs vien, nerunājot nemaz par Endzelīna uzrakstītā kvalitāti un koncentrēto stilu. Un vai kāds cits autors ir uzrakstījis tikpat daudz, kauču pēc lappusēm? (No Art. Ozola 420 lpp. biezās grāmatas Latviešu tautasdziesmu valoda (1961) sintakses nodaļa aizņem 283 lpp., tātad nepilnus trīs simtus.)

Bet kāpēc Endzelīnam šādu lappušu nav vēl vairāk, kāpēc viņa Latviešu valodas skaņas un formas (1938) ir gandrīz bez formu sintakses un bez jebkādas teikummācības nodaļas, to viņš pats paskaidro vēl npublicēta šās grāmatas vācu tulkojuma priekšvārdos, kas datēti ar 1937.g. 24.oktōbri. Ap to laiku viņš bija saņēmis no Vācijas pieprasījumu pēc šāda darba, par ko jau Kalbotyra XXII (1) 97.

Endzelīna paskaidrojums, latviski tulkots, ir šāds: „Tā kā latviešu sintakse, salīdzinot ar leišu sintaksi, dod maz jauna un interesanta valodniekam un tā kā grāmatas apjoms nedrīkstēja pārāk pieņemties, tad es sniedzu tikai skaņu un formu mācību, kur latviešu valoda, arī blakus leišu valodai nostatīta, nav bez nozīmes indoeiropiešu valodu pētniekiem“. Bet kāpēc latviešu sintakse viņiem mazsvarīga, tas lasāms jau Endzelīna 1936.g. rakstā „Latvieši un viņu valoda“.

VIII

Vērtējot Endzelīna Latviešu valodas gramatiku jebkādā aspektā (metodes, valodas materiāla vai iztīrījuma ziņā), jātur prātā autora nolūks, ko viņš kā sava darba vienīgo uzdevumu ir deklarējis priekšvārdu pirmajā teikumā: darīt latviešu valodu valodniecībai pieejamāku nekā līdz šim.

Endzelīns latviešu valodu parāda kopskatā, attīstībā un radnieciskos sakaros, sistematizētiem vidus dialekta resp. rakstu valodas datiem blakus dodams citu

izlokšņu paralēles un radu valodu faktus, tā ka nekas lieki neatkārtojas, nedz paliek neaplūkots kas valodniecībai svarīgs. Tātad tas, ka Endzelīns latviešu valodas materiālu nav sašķīrojis pa dažādu kursu (literārās valodas, dialektoloģijas u.tml.) programmām, nevar būt viņa darbam nekāds trūkums. Par trūkumu to liek nojaust gramatikai piespraustais ievads „No izdevniecības“. Tā autors prof. J. Loja (pēc viņa paša apliecinājuma man 1966.g. 17. septembrī rakstītā vēstulē)¹⁷. Šādu un vēl citus trūkumus viņš Endzelīnam piedēvē arī savā grāmatā История лингвистических учений, Москва, 1968, 254–255.

Ne arvien tiek saprasts, ka arī latviešu valodas leksiku Endzelīns ir darījis salīdzināmajai valodniecībai jo pieejamāku ar to, ka vārdnīcās (ME un tās Papildinājumos, arī vietvārdu krājumos) dažādo izlokšņu vārdi ir pārceļti vidus dialekta resp. uz šā dialekta bazētās literārās valodas skaņās. Tas nozīmē, ka izloksnēs ļoti dažādi pārveidotie vārdi ir atcelti atpakaļ sākotnējās skaņās, kādas vidus dialektā vislabāk saglabājušās. Tādējādi izlokšņu leksiku var ērti izmantot gan valodniecībā, gan arī latviešu valodas prakses vajadzībām (piem., kad meklējams vārds literārās leksikas papildināšanai).

IX

Uz zinātniskiem pamatiem un lietpratēja tālredzībā Endzelīns atrisināja arī svarīgākās latviešu valodas prakses problēmas. Viņa nopelniem šai novadā būtu jāveltī īpašs plašāks pētījums.

1972. g. decembrī.

---

¹⁷ Biedre Grīslē! Tā kā ir radies jautājums par prof. J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikas“ priekšvārdu „No izdevniecības“ autoru, tad varu paskaidrot, ka izdevniecības uzdevumā to esmu rakstījis es, lūgdams nepublicēt ar manu vārdu, jo negribēju veltīgi sarežģīt attiecības ar cienījamo grāmatas autoru. 1966. g. 17. IX J. Loja.